

Kur'an İlimlerine Giriş-2*

Muhammed bin Abdülkerim eş-Şehristânî

Çev: Ömer Dinç

Arş. Gör., Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Tefsir Ana bilim dalı Araştırma Görevlisi
omer_dinc25@hotmail.com

Atıf

Muhammed bin Abdülkerim eş-Şehristânî, Çev: Arş. Gör., Ömer Dinç, Kur'an İlimlerine Giriş-2, Marife, Yaz 2014, ss. 159-171

Râvîlerin Kur'ân'daki Sûrelerin Nüzûl Sırasıyla İlgili İhtilafları Hakkında

Sâhabe ve Tâbiûn'dan oluşan ilk nesil Kur'ân'ın sûrelerinin iniş sırası ve mushaflarda bu sûrelerin yazımının tertibi noktasında fikir ayrılığına düşmüşlerdir. (Onlardan sonra gelen) ikinci nesil Hicaz, Irak ve Şam'da tedavülde olan mushaflar arasında sûre, ayet ve kelime itibariyle farklılıkların bulunduğunu gözlemlediler; buna bağlı olarak da söz konusu mushafları dikkate almayıp bu noktada *İmam mushaf'a* başvurma hususunda fikir birliğine vardılar; bu çerçevede (imam mushaf ile sair mushaflar arasında) imlâ noktasında sözgelimi "وَقَالُوا اتَّخَذَ اللَّهُ وَاكْدًا"¹ ayetinin Şam ehlinin elindeki mushaflarda 'vav'sız yazılı olmasına karşın Medine mushafında 'vav'² ile yazılması; keza "وَوَصَّى بِهَا إِبْرَاهِيمَ"³ ayetinin Medine mushafında

* Bu çeviri, *Marife Degisi'* nin Bahar 2013 yılı birinci sayısında yayımlanan "Kur'an İlimlerine Giriş" tercümesinin devamı mahiyetindedir. Ayrıca Şehristânî'nin tefsirini tahkik edip neşreden yazarın bu fasılda zikrettiği dipnotlar tercümede yeri geldikçe gösterilmiştir. Bizim tarafımızdan eklenen dipnotlarda (Çev.) işareti yer almaktadır. Bu çeviriye katkısını esirgemeyen Doç. Dr. M. Emin Maşalı'ya da teşekkürü bir borç biliriz.

¹ Bakara 2/116.

² *el-Mebânî* isimli eserin müellifi yukarıda zikredilen bu ihtilafın Şam ve Irak Mushaflarında olduğunu zikretmektedir. Zira Abdullah b. Âmir تَأْوُّر şeklinde okurken, Iraklılar ise وَقَالُوا şeklinde okumaktadırlar.

Bk. Jeffery, *Mukaddimetân*, s. 118.

³ Bakara 2/132.

'elif'⁴ ile sair mushaflarda 'elif'siz; "سَارِعُوا" kelimesinin Medine mushafında 'vav'sız⁵ yazılması, yine Medine mushafında "فَإِنَّ اللَّهَ عَنِّي حَمِيدٌ"⁶ şeklinde yazılı olan ayetin diğer mushaflarda "هُوَ الْعَنِّي" şeklinde yazılı olması, aynı mushafta "مَجْرِي تَحْتَهَا"⁷ şeklinde 'vav'siz⁸ olması ile "وَالزُّبُرِ" ve "وَالزُّبُرِ"⁹ farklılığı gibi küçük farklılıklar bulunduğunu gözlemlediler.

Söylenildiğine göre istinsah edilen mushaf Übeyy b. Ka'b'a sunulduğunda, o bu mushafta üç harfte değişiklik yapmıştır: Zira "مَ يَسِّنَّ" yerine "مَ يَسِّنَّه" yazmıştır. Mushafta "فَأَمْهَلِ الْكَافِرِينَ" şeklinde iken onu "فَمَهْلٌ" olarak yazmış; yine mushafta "لَا تَبْدِيلَ لِحَقِّ اللَّهِ" şeklinde iki 'lâm' ile yazılı iken 'lâm'lardan birini silmiştir.

Kur'an imlâsında mutata olan imla şeklinin ötesinde bir imlaya sahip olan yerlerden bazıları şunlardır: "يَوْمَ يَأْتِ"¹⁰, "وَمَا كُنَّا نَبْعُ"¹¹, "سَدَّعُ"¹², "وَيَدْعُ الْإِنْسَانُ"¹³.

Yine "فَمَالِ الَّذِينَ كَفَرُوا"¹⁴ ve "مَالِ هَذَا الْكِتَابِ", "مَالِ هَذَا الرُّسُولِ" ve "فَمَالِ الَّذِينَ كَفَرُوا" şeklinde Kur'an'ın dört yerinde edatlar ayrıık olarak yazılmışlardır.¹⁴

Keza "الْمَلَأُ"¹⁵ kelimesi bazı yerlerde 'vav' ve 'elif' ile yazılmıştır. Yine "مِنْ نَبِيٍّ" cümlesinde "نَبِيًّا" kelimesi) 'hemze'den sonra bir 'yâ' ziyadesiyle yazılmıştır. "مِنْ تَلْقَاءِ"¹⁷ da 'hemze' sonrasında 'vav' ile yazılmıştır.

⁴ *el-Mebânî* isimli eserin müellifi yukarıda zikredilen bu ihtilafın iki noktada olduğunu zikretmektedir: Medineliler ile Şamlılar arasında elif konusundaki ihtilaf yazım hususundadır. Zira Medineliler "أَوْصَى" şeklinde yazarlarken, Şamlılar ise "وَصَى" biçiminde yazarlar. İkinci husus ise okuma noktasındadır. Şam ehlinin karisi olan Abdullah b. Âmir "وَأَوْصَى" şeklinde, Iraklılar ise elif olmadan kelimeyi okurlar.

⁵ *el-Mebânî* isimli eserin müellifi yukarıda zikredilen bu ihtilafın Şam ve Irak Mushaflarında olduğunu zikretmektedir. Zira Abdullah b. Âmir "سَارِعُوا" şeklinde vavsız okurken, Iraklılar ise "سَارِعُوا" biçiminde okumaktadırlar. Bk. Jeffery, *Mukaddimetân*, s. 117, 118.

⁶ Lokman 31/12.

⁷ Tevbe 9/100.

⁸ *el-Mebânî* isimli eserin müellifi yukarıda zikredilen bu ihtilaf hakkında bir açıklamada bulunmamaktadır.

⁹ *el-Mebânî* isimli eserin müellifi yukarıda zikredilen bu ihtilafın Şam ve Irak Mushaflarında olduğunu zikretmektedir. Zira Abdullah b. Âmir "بِالنَّبَاتِ وَالزُّبُرِ" şeklinde okurken, Iraklılar ise "be" harfi olamadan okumaktadırlar. Bk. Jeffery, *Mukaddimetân*, s. 118.

¹⁰ Bk. Jeffery, *Mukaddimetân*, s. 151. Genellikle burada ve kendisinden sonraki gelen kelimelerde 'lame'l-fiil' zikredilmektedir.

¹¹ Bk. Jeffery, *Mukaddimetân*, s. 152; Dâni, *el-Mukni*, s. 108.

¹² Bk. Jeffery, *Mukaddimetân*, s. 152; Dâni, *el-Mukni*, s. 108.

¹³ Bk. Jeffery, *Mukaddimetân*, s. 152; Dâni, *el-Mukni*, s. 108.

¹⁴ Bk. ed-Dâni, *el-Mukni*, s. 75, "Maktu ve Mevsul Faslı".

¹⁵ Tıpkı Allah'ın şu sözünde olduğu gibi "فَقَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَوْمِهِ" (Mü'minun 23/24) Burada الْمَلَأُ ifadesi vav ve elif yazılmıştır.

¹⁶ Nitekim Allah'ın şu sözünde olduğu gibi "وَلَقَدْ جَاءَكَ مِنْ نَبِيِّنَا" ifadesi hemzeden sonra ya ile yazılmıştır. Bk. İbn Ebî Dâvûd, *el-Mesâhif*, s. 107.

tır. “بَيْنَاهَا”¹⁸, “مِنْ تَلْقَاءِ نَفْسِي”¹⁷ da ‘hemze’ sonrasında ‘vav’ ile yazılmıştır. “وَمِنْ وَرَاءِ حِجَابٍ”¹⁹ ve “وَأَيَّ”¹⁹ kelimelerinde de bu tarz yazım farklılıkları mevcuttur.

Nahl sûresindeki “لَاذْبَحْهٖ”²⁰, Tevbe sûresindeki “وَلَاَوْضَعُوا”²⁰ ve Âl-i İmrân’daki “لَاتَبَعْنَاكُمْ”²¹ ifadeleri²¹ de elif ziyadesiyle yazılmışlardır.

Bu ve buna benzer yazımlarla ilgili olarak şöyle bir değerlendirmede bulunmuştur: “Bu yerlerin bazıları Kureyş lehçesi üzere yazılmış, bazılarının yazımı ise Huzely ve Hâris b. Ka’b lehçeleri doğrultusunda olmuştur. Muhtemelen Kur’ân’ı istinsah eden kimse, mushafın imlasını daha renklendirmek amacıyla muhtelif kabilelerin lehçesel özelliklerini bir arada sunuyordu. Bu durum kimi lehçelerde gözlemlenen imâle, idgâm, ğunne, tefhîm, terkîk gibi (lehçesel) hususlarla benzerlik arz etmektedir.

Efendimiz’in (s.a) “Kur’ân yedi harf üzere indirilmiştir.”²² hadisi hakkında şöyle denilmiştir: “Bu hadiste, kelimelerin taşımış olduğu cihetler kastedilmektedir. Bu vecihler ise yedi kıraat imamının kelimelerin *imâle*, *işmam* ve *idgâm* gibi durumlarda ihtilafa düştüğü yerlerdir.”

Bu hususla alakalı olarak başka bir yorum da şudur: “Hadisteki yedi harf hususu, Allah’ın kullarına sağladığı bir kolaylık olması yönüyle, yedi dildeki farklılığa hamledilmiştir. Zira her kavmin dili, genel akışı içinde olduğu gibi devam ediyordu. Bundan dolayı Allah Teâlâ, Kur’ân’ın okunmasını kullarına bir rahmet ve şefkat olsun diye kolaylaştırdı.”

Bu çerçevede şöyle bir yorum da dillendirilmiştir: “Bu yedi harften maksat, Kur’ân’ın yedi tür yorumudur. Zira Efendimiz (s.a) şöyle demiştir: “Her ayetin bir zahiri bir de batını vardır.”. İşte Peygamberimiz ayetlerin bu batınını “hurûf” şeklinde isimlendirmiştir. Çünkü her şeyin harfi, onun sonu ve nihayet bulunduğu sınırı

¹⁷ “وَمِنْ وَرَاءِ حِجَابٍ” ayetinde ise *وَرَاءِ* ifadesi hemzeden sonra ya ziyadesiyle yazılmıştır. Bk. İbn Ebî Dâvûd, *el-Mesâhif*, s. 113.

¹⁸ “مِنْ تَلْقَاءِ نَفْسِي” şeklinde ya ziyadesiyle de yazılmaktadır. Bk. İbn Ebî Dâvûd, *el-Mesâhif*, s. 108.

¹⁹ “وَأَيَّ” biçiminde de yazılmaktadır. Bk. İbn Ebî Dâvûd, *el-Mesâhif*, s. 113.

²⁰ ed-Dânî şöyle söylemektedir: “Bazı Mushaflarda *وَلَاَوْضَعُوا* biçiminde elif olmadan yazılırken, bazılarında ise *وَلَاَ اَوْضَعُوا* şeklinde elifle yazılmaktadır.” Bk. Dâni, *el-Mukni*, s. 94. İbn Atiyye de bu hususla alakalı şunları zikretmektedir: “*وَلَاَوْضَعُوا* ve *لَاذْبَحْهٖ* ve buna benzer ifadeler, elif ziyadesine en çok ihtiyaç duyulan kelimeleridir. *اَذْبَحْ* ifadesindeki elif, yemin lam’yla karıştırıldığından dolayı, elif harfinin *اَذْبَحْ* fiilinden munkatı ve zayi olduğu zannedilmiştir. Bundan dolayı iki fiile ilave edilmesi için, elif harfi ziyade olarak yazılmıştır. Bu durum da te’kid içeren ifadeler için böyle devam etmiştir.” Jeffery, *Mukaddimetan*, s. 142.

²¹ Al-i İmrân 167. ayetteki ifade mevcut Mushaflarda şu şekilde yazılmaktadır: “قَالُوا لَوْ نَعْلَمُ بَيِّنَاتٍ لَأَتَّبِعْنَاكُمْ” Ayrıca Zerkeşi’nin “Arap olmayanların Kur’ân’ı Yazması (Kitabeti)” başlığı altında zikrettiklerine bakılabilir. Zerkeşi, *el-Burhân* I, 380 vd.

²² Buhârî, VI, 185; ez-Zerkeşi, *el-Burhân*, I, 211.

olmaktadır. Buna göre “hurûfu’l-meânî” ifadesi “manaların kendisinde son buldu-ğu/tükendiği sınırlar” anlamına gelmektedir. Zira harfler, zahir olan anlamaların dışarıda bırakmaksızın batını manalar ve sırların da zarfıdır, dolayısıyla lafzın doğrudan işaret etmediği, ibare ve kelimenin de kendisi için vazedilmediği şeyle-re/anamlara da delalet ederler. Nasip olursa bu hususa ileride değineceğiz.

Sonra şurası bir gerçek ki, Kur’ân’ın nüzul tertibi sûre sûre, ayet ayet vahiyle tayin edilmiş olup bu husus, elinde sahîh rivayetler ve açık nasslar bulunan seçkin âlimlerin dışındakilerin vakıf olamayacağı hususlardandır. Kur’ân’ın iniş sıralaması hakkında yegâne bilgi sahibidirler. Nakledilen sûreler konusuna gelince, nasıl oluyor da farklı rivayetler üzerinden nâzil oluyor? Bir kısım sûreler Medenî, bir kısım sûreler Mekkîdir. Peki, bu farklılıklar beş farklı mushafa nasıl yazılmıştır? Kur’ân’ın tertibi hususunda râviler arasında ortaya çıkan bu farklılıkları tek bir tabloda top-layarak, bu ihtilafları gördük ve netice itibariyle bu farklılıkları olduğu gibi aktar-dık. Bu hususu nakleden kimsenin bununla alakalı hiçbir sorumluluğu bulunma-maktadır. Ayrıca biz bu bahiste bu farklılıklara, uzun, orta, ve kısa sûreleri de dâhil ettik.

Bu rivayeti aktardığımız kişilerin hepsi sikâ (güvenilir) kimselerdir. Rivayet-lerin aktarılmış olduğu kitapların hepsi muteberdir. Bu mesele etrafında şüpheler yer almamaktadır.²³ Sen muhtemelen diğer tefsîr kitaplarının içerisinde bu farklı-lıkları bulamazsın. Tefsîr kitapları bu farklılıklardan yoksundur. Bu müfessirlerin bu farklılıkları bilmeyip onlara itimat etmediklerinden değil. Bu konuyla uğraşmanın faydasının az olup ondan alıkoyan önemli şeylerin çokluğundan kaynaklanmakta-dır. Ben, sûrelerin Mushaflardaki farklı dizilişini tabloya bulduğum şekliyle aktar-dım. Allah doğruyu ve hayrı en iyi bilendir.

Tablo 1: Nüzul Sırasına Göre Tertip Edilen Mushaflar/Rivayetler²⁴

Mukatil Süleyman’ın ²⁵ Ricâ-linden	b. Ali’ den	Mukatil yoluyla Hz. Ali’ den	İbn Abbas	İbn Vakıd ²⁶	Cafer es-Sadık
İkra’	İkra’	İkra’	İkra’	İkra’	İkra’
Nun	Nun	Nun	Nun	Nun	Nun
Ve’d-Duha	Müzzemmil	Ve’d-Duha	Müzzemmil	Müzzemmil	Müzzemmil
Müzzemmil	Müddessir	Müzzemmil	Müddessir	Müddessir	Müddessir
Müddessir	Tebbet	Müddessir	Tebbet	Tebbet	Tebbet
Tebbet	Kuvvirat	Fatiha	Kuvvirat	Kuvvirat	Kuvvirat
Kuvvirat	A’la	Tebbet	A’la	A’la	A’la
A’la	Leyl	Kuvvirat	Leyl	Leyl	Leyl

²³ يَطُورُ بَيْتِيء ifadesi etrafında dolaşmak ve ona yaklaşmak anlamındadır. Bk. Ebu’l-Fadl, Muhammed b. Mükrim İbn Manzur, *Lisanu’l-Arab*, طور mad. الجناب ifadesi de yan ve avlu anlamında kullanılmaktadır.

Bk. İbn Manzur, *Lisanu’l-Arab*, جنب mad.

²⁴ Asıl metinde sıra, sure ve ebced hesabına göre numaralar zikredilmektedir. Ancak biz sadece sure isimlerini sırayla ve metinde nasıl zikredildiye ona göre vermeyi uygun gördük. (Çev.)

²⁵ Bu mukaddimenin yedinci faslında Mukatil b. Süleyman’ın biyografisine ayrıntılı olarak yer verilecektir.

²⁶ Asıl ismi Hasan b. Vakıd el-Mervezî. Kendisi müfessir bir kimsedir. Bu zatın biyografisi de yedinci faslında zikredilecektir.

Fecr	Ve'd-duha	Leyl	Duha	Duha
Elem neşrah	Elem neşrah	Fecr	Elem neşrah	Elem neşrah
er-Rahman	Asr	Elem neşrah	Asr	Asr
Kevser	Kevser	er-Rahman	Adiyat	Adiyat
Tekasür	Din (Maun)	Asr	Kevser	Kevser
Din (Maun)	Kafirun	Kevser	Tekasür	Tekasür
Fil ²⁷	Fil	Tekasür	Din (Maun)	Din (Maun)
Kâfirun	İhlas	Din (Maun)	Kafirun	Kafirun
İhlas	Tekasür	Fil	Fil	Fil
Necm	Necm	Kafirun	Felak	Felak
el-A'mâ (Abese)	el-A'mâ (Abese)	İhlas	Nas	Nas
Şems	Kureyş	Necm	İhlas	İhlas
Buruc	Karia	el-A'mâ (Abese)	Necm	Necm
Tin	Kiyame	Kadr	Abese	Abese
Kureyş	Hümeze	Şems	Kadr	Kadr
Karia	Mürselat	Buruc	Şems	Şems
Kiyame	Kaf	Tin	Buruc	Buruc
Hümeze	Tarik	Kureyş	Tin	Tin
Mürselat	Kamer	Karia	Kureyş	Kureyş
Kaf	Sad	Kiyame	Karia	Karia
Beled	Cin	Hümeze	Kiyame	Kiyame
Tarik	Yasin	Mürselat	Hümeze	Hümeze
Kamer	Furkan	Kaf	Mürselat	Mürselat
Sad	Melaïke (Fatr)	Beled	Kaf	Kaf
Araf	Meryem	Tarik	Beled	Beled
Cin	Taha	Kamer	Tarik	Tarik
Yasin	Vakıa	Sad	Kamer	Kamer
Furkan	Şu'ara	Araf	Sad	Sad
Melaïke (Fatr)	Neml	Cin	Araf	Araf
Meryem	Kasas	Yasin	Cin	Cin
Taha	Hud	Furkan	Yasin	Yasin
Şu'ara	Yusuf	Melaïke (Fatr)	Furkan	Furkan
Neml	Hacc	Meryem	Melaïke (Fatr)	Melaïke (Fatr)
Kasas	En'am	Taha	Meryem	Meryem
Benî İsrail	Saffat	Şu'ara	Taha	Taha
Yunus	Lokman	Neml	Vakıa	Vakıa
Hud	Sebe	Kasas	Şu'ara	Şu'ara
Yusuf	Rum	Benî İsrail	Neml	Neml
Hicr	Kadr	Yunus	Kasas	Kasas
En'am	Ve's-Şemsü	Hud	Benî İsrail	Benî İsrail
Saffat	Buruc	Yusuf	Yunus	Yunus
Lokman	Tin	Hicr	Hud	Hud
Sebe	Mü'min	En'am	Yusuf	Yusuf
Elif Lam mîm es-Secde	Hâ mîm es-Secde	Saffat	Hicr	Hicr
Hamîm el-Mü'min	Duhan	Lokman	En'am	En'am
Hâ mîm es-Secde	Ha mîm ayn sin kaf	Sebe	Saffat	Saffat
Ha mîm ayn sin kaf	Casiye	Zümer	Lokman	Lokman
Zuhruf	Ahkaf	Mü'min	Sebe	Sebe
Duhan	Kehf	Hâ mîm es-Secde	Zümer	Zümer
Casiye	Elif lam mîm es-Secde	Ha mîm ayn sin kaf	Mü'min	Mü'min
Ahkaf	Enbiya	Zuhruf	Ha mîm es-Secde	Ha mîm es-Secde
Zariyat	Nahl	Duhan	Ha mîm ayn sin kaf	Ha mîm ayn sin kaf
Gaşiye	Nuh	Casiye	Zuhruf	Zuhruf
Kehf	İbrahim	Ahkaf	Duhan	Duhan
Nahl	Tur	Zariyat	Casiye	Casiye
Nuh	Mülk	Gaşiye	Ahkaf	Ahkaf
İbrahim	Hakka	Kehf	Zariyat	Zariyat

²⁷ Bu sureyle ilgili olarak Hz. Peygamber şöyle demiştir: “Fil ve Kureyş sureleri birbirinden ayırt edilmeksizin okunur.” Duha ve İnşirah sureleri için de Hz. Peygamber'den benzer bir rivayet aktarılmıştır.

Enbiya	Mearic	Nahl	Gaşiye	Gaşiye
Mü'minun	Nebe	Nuh	Kehf	Kehf
Rad	Naziat	İbrahim	Nahl	Nahl
Tur	Zariyat	Enbiya	Nuh	Nuh
Mülk	İnşakkat	Mü'minun	İbrahim	İbrahim
Hakka	İnfatarat	Rad	Enbiya	Enbiya
Mearic	Zümer	Tur	Mü'minun	Mü'minun
Nebe	Ankebut	Mülk	Elif lam mim es-Secde	Elif lam mim es-Secde
Naziat	Yunus	Hakka	Tur	Tur
İnfatarat	Hicr	Mearic	Mülk	Mülk
İnşakkat	Mü'minun	Nebe	Hakka	Hakka
Rum	Mutaffifin	Naziat	Mearic	Mearic
Ankebut	Enfal	İnfatarat	Nebe	Nebe
İnsan	Bakara	İnşakkat	Naziat	Naziat
Zümer	Al-i İmran	Rum	İnfatarat	İnfatarat
Vakıa	Nisa	Ankebut	İnşakkat	İnşakkat
Mutaffifin	Maide	Mutaffifin	Rum	Rum
Fatiha	Ahzab	Bakara	Ankebut	Ankebut
Bakara ²⁸	Mümttehine	Enfal	Mutaffifin	Mutaffifin
Enfal	Hadid	Al-i İmran	Bakara	Bakara
Al-i İmran	Muhammed	Haşr	Enfal	Enfal
Haşr	Rad	Ahzab	Al-i İmran	Al-i İmran
Ahzab	Rahman	Nur	Ahzab	Ahzab
Nur	İnsan	Mümttehine	Mümttehine	Mümttehine
es-Samed	Talak	Fetih	Nisa	Nisa
Fetih	Lem Yekun	Nisa	İza zülzilet	İza zülzilet
Nisa	Şems	İza zülzilet	Hadid	Hadid
İza zülzilet	İza zülzilet	Hacc	Muhammed	Muhammed
Asr	Nasr	Hadid	Rad	Rad
Hacc	Nur	Muhammed	Rahman	Rahman
Hadid	Münafikun	İnsan	İnsan	İnsan
Muhammed	Mücadele	Talak	Talak	Talak
Talak	Hucurat	Lem yekun	Lem yekun	Lem yekun
Kadr	Lime tuharrimu	Cuma	Haşr	Haşr
Lem yekun	Cuma	Elif lam mim es-Secde	Nasr	Nasr
Cuma	Saff	Münafikun	Nur	Nur
Münafikun	Tevbe	Mücadele	Hacc	Hacc
Mücadele	Felak	Hucurat	Münafikun	Münafikun
Hucurat	Nas	Lime tuharrimu	Mücadele	Mücadele
Lime tuharrimu	Fetih	Tegabün	Hucurat	Hucurat
Tegabun	Karia	Saf	Lime tuharrimu	Lime tuharrimu
Saf	Adiyat	Maide	Saf	Saf
Maide	Araf	Tevbe	Cuma	Cuma
Tevbe	Beni İsrail	Nas	Tegabün	Tegabün
Nasr	Gaşiye	Vakıa	Fetih	Fetih
Adiyat		Adiyat	Tevbe	Tevbe
Felak		Felak	Maide	Maide
Nas		Nas		

Bu tabloda Cafer es-Sadık, Fatiha suresini zikretmemiştir. Kendisi bu husus hakkında şöyle demiştir: “Fatiha ve Bakara süreleri tek bir cüz içindedir. Bu iki surenin tamamı tek bir sure gibidir”. Muavvizeteyn sureleri de (bu mushafta) haşiye şeklinde zikredilmiştir.

²⁸ Bu sureye kadar zikredilen surelerin tamamı Mekki'dir. Ancak Mekki surelerin sonuncusu hakkında ihtilaf ortaya çıkmıştır. İbn Abbas Mekke'de son nazil olan surenin Ankebut olduğunu zikrederken, Mücahid'den aktarılan bir rivayete göre Mekke'de nazil olan son sure Mutaffifin'dir.

İbn Vakid mushafında ise Fatiha suresi düşmüştür. Bu mushaf ile Cafer es-Sadık'ın mushafı arasındaki yegâne ihtilaf Fatiha suresi üzerinde olmuştur.

Hz. Ali'nin mushafında ise Maide, Zuhruf, Tegabün ve Beled sureleri düşmüştür.

Tablo 2: Mushaf Tertibine Göre Surelerin Dizilişi

Hz. Osman'ın Mushafı	İbn Mesud ²⁹ Mushafı	Übey b. Kab ³⁰ Mushafı	Muhammed b. Halid el-Berki ³¹ Rivayeti	İbn Vadih'in ³² Tarihi'nden
Fatiha	Fatiha	Fatiha	Ümmü'l-Kitab	Fatiha
Bakara	Bakara	Bakara	Bakara	Bakara
Al-i İmran	Nisa	Nisa	Meryem	Yusuf
Nisa	Al-i İmran	Al-i İmran	Zuhruf	Ankebut
Maide	Araf	En'am	Duhan	Rum
En'am	En'am	Araf	Casiye	Lokman
Araf	Maide	Maide	Ahkaf	Elif lam mîm Secde
Enfal	Yunus	Yunus	Muhammed	Ha mîm es-Secde
Tevbe	Tevbe	Enfal	Fetih	Zariyat
Yunus	Nahl	Tevbe	Fecr	İnsan
Hud	Hud	Hud	Beled	Naziat
Yusuf	Yusuf	Meryem	Şems	Küvvirat
Rad	Kehf	Şuara	Leyl	İnfatarat
İbrahim	Benî İsrail	Hacc	Duha	İnşakkat
Hicr	Enbiya	Yusuf	Elem neşrah	Ala
Nahl	Taha	Kehf	Tin	İkra'

²⁹ Müfessirler bahsinde biyografisi hakkında bilgi verilecektir. İbn Mesud'un Mushaf'ındaki surelerin dizilişiyle alakalı başka bir rivayet de bulunmaktadır. İbn Nedim bu rivayeti Fazl b. Şâzân'dan nakletmektedir. Bk. İbn Nedim, *el-Fihrist*, s. 29. Bu hususla alakalı İbn Nedim'in aktardığı rivayeti Suyutî de İbn Eşte-Cerîr b. Hamid tarikiyle nakletmektedir. Bk. Suyutî, *el-İtkân* I, 66.

³⁰ Müfessirler bahsinde biyografisi hakkında bilgi verilecektir. İbn Nedim, Übey b. Kab'ın mushafı hakkında Fazl b. Şâzân'dan naklen peşi sıra başka rivayetler de aktarmaktadır. Bk. İbn Nedim, *el-Fihrist*, s. 29.

³¹ Asıl ismi Ebu Abdullah Muhammed b. Halid b. Abdurrahman b. Muhammed b. Ali el-Kummî. Bu zat Hadis alanında meşhur olmuş önemli âlimlerden birisidir. Ayrıca İmam Kazım ve Rıza döneminde yaşamış olup, İmam Cevad dönemine de yetişmiştir. Eserlerinden bazıları şunlardır: *et-Tabsıra*, *el-Mehâsin*, *er-Ricâl*, *Kitabu't-Tenzîl*, *Kitabu't-Tefsir*, Bk. Sadr, *Te'sisu's-Şî'a*, s. 259, 330; Tûsî, *el-Fihrist*, s. 118.

³² Ahmed b. Ebu Yakub b. Vadih. Bilinen ismiyle Yakubî. İslam coğrafyasını doğu ve batı olmak üzere her yerini dolaşmıştır. Yazdığı tarih kitabında kendisinin Şîi olduğunu zikreder. Kendisi haricinde uzak durduğu pek çok hususu eserinde zikretmektedir. Hicrî 278 yılında vefat etmiştir.

Benî İsrail	Mü'minun	Nahl	İkra'	Lem yekün
Kehf	Şu'ara	Zuhruf	Al-i İmran	Al-i İmran
Meryem	Saffat	Benî İsrail	Saffat	Hud
Taha	Ahzab	Zümer	Sad	Hicr
Enbiya	Hacc	Taha	Zümer	Hacc
Hacc	Kasas	Enbiya	Duhan	Araf
Mü'minun	Nahl ³³	Kasas	Ha mîm es-Secde	Duhan
Nur	Nur	Mü'minun	Ha mîm ayn sin kaf	Rahman
Furkan	Enfal	Sebe	Hucurat	Hakka
Şuara	Meryem	Ankebut	Kaf	Mearic
Neml	Ankebut	Furkan	Zariyat	A'ma
Kasas	Rum	Mü'min	Tur	Şems
Ankebut	Yasin	Rad	Amme yetesaelun	Kadir
Rum	Furkan	Kasas	Naziat	Zülzilet
Lokman	Hicr	Neml	Abese	Hümeze
Elif lam mîm es-Secde	Rad	Saffat	Inna enzalnahü	Fil
Ahzab	Sebe	Sad	Lem yekün	Yunus
Sebe	Melaike	Yasin	Nisa	Nisa
Melaike (Fatr)	İbrahim	Hicr	Rum	Nahl
Yasin	Sad	Ha mîm ayn sin kaf	Lokman	Mü'minun

³³ Abdullah b. Mesud'un sure sıralamasında Nahl suresi daha önce zikredilmesine rağmen burada tekrar zikredilmiştir. Burada Nahl suresi yerine Neml suresinin yazılması daha doğrudur. Biz bu düzeltmeyi Nahl suresinin Mekkî bir sure olduğu hususundaki icmaya binaen tashih ettik. Bu tashihten sonra İbn Eşe'nin rivayeti de bu sıralamaya daha uygun düşecektir.

Saffat	Muhammed	Rum	Elif lam mîm es-Secde	Yasin
Sad	Lokman	Zuhruf	Ahzab	Ha mîm ayn sin kaf
Zümer	Zümer	Ha mîm es-Secde	Sebe	Va'kia
Mümin	Mü'min	İbrahim	Melaik	Melaik
Ha mîm es-Secde	Zuhruf	Melaik	Yasin	Müddessir
Ha mîm ayn sin kaf	Secde (Fussilet)	Feth	Necm	Din (Maun)
Zuhruf	Ha mîm ayn sin kaf	Muhammed	Kamer	Tebbet
Duhan	Ahkaf	Hadid	Hakka	İhlas
Casiye	Casiye	Nuh	Mearic	Nasr
Ahkaf	Duhan	Ahkaf	Nuh	Karia
Muhammed	Fetih	Kaf	Cin	Buruc
Fetih	Hadid	Duhan	A'la	Tin
Hucurat	Haşr	Lokman	Ğaşıye	Nahl
Kaf	Elif lam mîm es-Secde	Casiye	Maide	Maide
Zariyat	Kaf	Mücadele	Furkan	Yunus
Tur	Talak	Mülk	Şuara	Rad
Necm	Hucurat	Elif lam mîm es-Secde	Neml	Meryem
Kamer	Mülk	Rahman	Kasas	Şu'ara
Rahman	Tegabün	Va'kia	Ankebut	Zuhruf
Vakia	Münafikun	Cin	Rahman	Hucurat

Hadid	Cuma	Necm	Vak'a	Kaf
Mücadele	Saf	Mearic	Talak	Kamer
Haşr	Cin	Müzzemmil	Lime tuharrimu	Mümtehine
Mümtehine	Nuh	Müddessir	Mülk	Talak
Saf	Mücadele	Kamer	Nun	Beled
Cuma	Mümtehine	Tur	İnsan	Elem neşrah
Münafikun	Lime tuharrimu	Zariyat	Mürselat	Adiyat
Tegabun	Rahman	Nun	Iza zülzilet	Kevser
Talak	Necm	Hakka	Adiyat	Kafirun
Lime tuharrimu	Zariyat	Haşr	En'am	En'am
Mülk	Tur	Mümtehine	Taha	Beni İsrail
Nun	Kamer	Mürselat	Enbiya	Enbiya
Hakka	Hakka	Nisa	Hacc	Furkan
Mearic	Vak'a	İnsan	Mü'minun	Kasas
Nuh	Nun	Kiyame	Nur	Mü'min
Cin	Naziat	Küvvirat	Hadid	Mücadele
Müzzemmil	Mearic	Naziat	Mücadele	Haşr
Müddessir	Müddessir	Talak	Haşr	Cuma
Kiyame	Müzzemmil	Tegabün	Mümtehine	Münafikun
İnsan	Mutaffifin	A'ma	Karia	Nun
Mürselat	A'ma	Mutaffifin	Tekasür	Cin
Nebe	İnsan	İnşakkat	Asr	Mürselat
Naziat	Kiyame	Tin	Hümeze	Duha
A'ma	Mürselat	İkra'	Fil	Nuh
Küvvirat	Nebe	Hucurat	Kureş	Tekasür
İnfitar	Küvvirat	Münafikun	A'raf	A'raf
Mutaffifin	İnfatarat	Cuma	İbrahim	İbrahim
İnşakkat	Gaşiye	Lime tuharrimu	Hicr	Kehf
Büruc	A'la	Fecr	Nahl	Nur
Tarık	Leyl	Beled	Beni İsrail	Sad
A'la	Fecr	Leyl	Kehf	Zümer
Gaşiye	Buruc	İnfatarat	Saf	Casiye
Fecr	İnşakkat	Şems	Cuma	Muhammed
Beled	İkra'	Buruc	Münafikun	Hadid
Şems	Beled	Tarık	Tegabün	Müzzemmil
Leyl	Duha	A'la	Müzzemmil	Kiyame
Duha	Tarık	Gaşiye	Küvvirat	Nebe
Elem neşrah	Adiyat	Saf	Eraeyte	Gaşiye
Tin	Din (Maun)	Lem yekun	Kevser	Fecr
İkra'	Karia	Duha	Kafirun	Leyl

Kadir	Lem yekün	Elem neşrah	Nasr	Nasr
Lem yekün	Şems	Karia	Enfal	Enfal
İza zülzilet	Tin	Tekasür	Tevbe	Tevbe
Adiyat	Hümeze	Asr	Yunus	Taha
Karia	Leyl	Hümeze	Hud	Sebe
Tekasür	Kureyş	İza zülzilet	Yusuf	Melaik
Asr	Tekasür	Adiyat	Rad	Saffat
Hümeze	Kadir	Fil	Müddessir	Ahkaf
Fil	İza zülzilet	Kadir	Kiyame	Fetih
Kureyş	Asr	Kafirun	İnfatarat	Tur
Din (Maun)	Nasr	Nasr	Mutaffifin	Necm
Kevser	Kevser	Tebbet	İnşakkat	Saf
Kafirun	Kafirun	Kureyş	Buruc	Tegabün
Nasr	Tebbet	Din (Maun)	Tark	Talak
Tebbet	İhlas	Kevser	Tebbet	Lime tuharrimu
İhlas		İhlas	İhlas	Mutaffifin
Felak		Felak	Felak	Nas
Nas		Nas	Nas	Felak ³⁴

*Kitabu'l-İstiğnâ fî Suveri'l-Kur'ân*³⁵ isimli eserde Ebû Abdullah Hüseyin b. Ahmed er-Râzî'den aktarıldığına göre; *Tuvel*³⁶ olan yedi sûre şunlardır: “Bakara, Al-i İmran, Nisa, Maide, En'am, Araf, yedincisi ise Enfal sûresidir.

es-Seb'u'l-Mesânî olan sûreler: Bunlar yedi sure olup ilki Yunus sûresi, sonuncusu ise Nahl sûresidir. Diğerleri ise sırayla; Hud, Yusuf, Rad, İbrahim, Hicr sûreleridir. Uzun olan yedi sûre, Kur'ân'ın başında bulunmaktadır. Seb'u'l-Mesânî olan sûreler ise gerek uzunlukları gerekse taşıdıkları anlamlar itibariyle bu yedi uzun sûrenin ardından gelmektedirler. Bir görüşe göre ise es-Seb'u'l-Mesânî Fatıha sûresidir. Çünkü Fatıha her namazda tekrar tekrar okunmaktadır. Yine Fatıha suresinden sonra gelen sekiz uzun surenin anlamı onun/Fatıha'nın içeriğinde yer almaktadır ki bu husus ileride gelecektir.

³⁴ Nüşhada bu satırdan sonra, eğik bir biçimde Ubey b. Kab'ın mushafında yer alan iki sure Hafid ve Hul' sureleri yer almaktadır. Nitekim bu sureler peşi sıra şöyle geçmektedir:

اللهم إنا نستعينك نثني عليك بخير نخلع و نترك من يفجر بك بئس الله الرَّحْمَن الرَّحِيم
اللهم إياك نعبد و لك نصلي و نسجد واليك نسعى ونحفد نخشى عذابك و نرجو رحمتك ان عذابك بالكفار ملحق

³⁵ Bu eser *Kitabu'l-İstiğnâ* olarak görünmektedir. Ancak meşhur olan ismi, *el-İstiğnâ fî ilmi'l-Kur'ân*. Benzer bir durum *Tefsiru'l-Udfu'vî* içinde geçerlidir. Müellifi, Muhammed b. Ahmed el-Mukri en-Nahvî'dir. Hicrî 388 senesinde vefat etmiştir. Tefsirini 120 cilt hacminde telif etmiştir. Bu eserini 12 yıl zarfında ortaya çıkarmıştır. Bk. Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn* I, 79, 331.

³⁶ الطول ifadesinin çoğulu الطول 'dır. Müennesi ise الاطول 'dur. Bu sureler bu isimle isimlendirilmiştir. Zira bunlar Kur'an'ın en uzun sureleridir. Bk. Tabersî, *Mecme'u'l-Beyân* I, 14.

Miûn olan sûreler ise; “İsra suresiyle başlayıp Mü’minun suresiyle son bulan İsrâ, Kehf, Meryem, Taha, Enbiya, Hacc ve Mü’minun sûrelerinden ibarettir.³⁷ Bu sûrelere “miûn” denmiştir. Çünkü bu sûrelerden her biri yüz veya o civarda bir ayeti içermektedir ve yedi uzun sureden sonra gelirler.

Mufassal surelere gelince, bulunduğu üzere bu sureler kısa oldukları, hemen peşlerinden bir başka sure gelmesi sebebiyle “mufassal” olarak isimlendirilmişlerdir. Bir görüşe göre ise, bu surelere ‘mufassal’ denmesinin sebebi onların ‘beyan’ı ve ‘tafsîli açıklamayı’ içeriyor olmasından dolayıdır. Bu görüşlerden ilki daha doğrudur. Çünkü mufassal sureler diğer surelerden beyan ve tafsil yönüyle fazla değildir.

el-Muhtâr fî’l-Kıraât isimli eserde, Ebû Bekir Muhammed b. Musa es-Seydelânî’den aktarıldığına göre es-seb’ut-tuvel (yedi uzun sure) şu yedi suredir: “Bakara, Al-i İmran, Nisa Araf, En’am, Maide, Yûnus.” Ebu Ubeyde şöyle demiştir: “Enfal suresi, *Mesânî* olan surelerdendir ki bu sure Medine’de nazil olan ilk surelerin arasında yer almaktadır. Yunus suresi ise Mekke’de nazil olmuştur.³⁸

Miûn olan sureler on bir tanedir. Bunlar: Berâe, Nahl, Hud, Yusuf, Kehf, İsrâ, Enbiya, Taha, Mü’minûn, Şuara ve Saffât sureleridir.

Mesânî olan sureler ise 20 tanedir. Bunlar: Ahzab, Hacc, Neml, Kasas, Nur, Enfal, Meryem, Ankebût, Rum, Yasin, Hicr, Rad, Furkan, Sebe, Fatır, İbrahim, Sad, Muhammed, Lokman ve Zümer sureleridir.

(Huruf-u mukatta harflerinden olan) ‘Ha Mîm’ ile başlayan sureler 7 tanedir. Bunlar: Mü’min, Zuhruf, Fussilet, Şura, Duhan, Ahkaf ve Casiye sureleridir.

Mümtehine olan sureler 14’tür. Bunlar: “Fetih, Hadid, Haşr, Secde, Kaf, Talak, Hucurat, Mülk, Teğabün, Münafikûn, Saff, Cin, Nuh ve Mücadile sureleridir.

Mufassal sureler ise 49 sureden ibarettir ki bunları Ebû Bekir Muhammed b. Musa es-Seydelânî tek tek saymıştır.

Kitabu’l-İstiğnâ’da geçen bir hadiste Resulullah (s.a) şöyle buyurmuştur: “Bana Tevrat’ın yerine *es-Sebu’l-Tuvel*, İncil’in yerine *miûn*, Zebur’un yerine *ise mesânî* verilmiştir, mufassal olan surelerle ise ben (önceki peygamberlerden) ayrıcalıklı kıldım.³⁹

Saîd b. Cübeyr “*Andolsun ki, biz sana tekrarlanan yedi ayeti (Fatihayı) ve yüce Kur’ân’ı verdik.*”⁴⁰ ayeti hakkında şöyle demiştir: “Buradaki seb-i mesânî, seb-i tuvel/yedi uzun suredir ki bunlar Bakara, Al-i İmran, Nisa, Maide, En’am, Araf, ve Yunus sureleridir. Nitekim Yunus sûresi (bu yüzden) “es-Sâbia” diye isimlendirilmiştir.”⁴¹

³⁷ Tabersî, *Mecmeu’l-Beyan, (Mukaddime)*, I, 14.

³⁸ Suyutî, *el-İtkân*, I, 65.

³⁹ Bu rivayetin lafızları farklılık göstermektedir. Bk. es-Suyutî, *el-İtkân*, I, 58; Tabersî, *Mecmeu’l-Beyân, (Mukaddime)*, I, 14; Muhammed Bâkir el-Meclisî, *Bihâru’l-Envâr fî Ahbâr-i Eimmeti’l-Ethâr, Müessesetü’l-Vefâ*, Beyrut 1983, LXXXIX, s. 27.

⁴⁰ Hicr 15/87.

⁴¹ Ayette zikredilen “mesani” ifadesinin Fatihâ suresi olduğu da zikredilmektedir. Tabersî ve bunu nakleden İmamlarımızdan birisi de bu görüşü zikretmiştir. Bk. Tabersî, *Mecmeu’l-Beyân*, I, 14.

Yahya b. Haris ed-Dinârî de benzer şeyler söylemiş ve şunu eklemiştir:
“Enfal ve Berae sureleri *Tuval* surelerden sayılmazlar.”

Kaynakça

- Buhârî, Muhammed b. İsmâil, *Sahîhu'l-Buhârî*, thk. Mustafa Dîb el-Begâ, Beyrut 1987.
Dânî, Ebu Amr Osman b. Saîd, *el-Mukni fî Marifeti Mersûmi Mesâhifi Ehli'l-Emsâr*, thk. Muhammed Ahmed Rahman, Dimeşk H. 1359.
Ebu Ali Fazl b. Hasan, Tabersî, *Mecme'u'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, el-Mektebetü'l-İlmiyyetü'l-İslamiyye, Tahran ty.
İbn Ebî Dâvûd, *el-Mesâhif*, Brill Matbaası, Londra 1937.
İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, Daru Sâdır, Beyrut H. 1374.
İbn Nedim, *el-Fihrist*, thk. Rıza Teceddüd, Matbaatu Camiatu Tahrân, yy. H. 1350.
Jeffery, Arthur, *Mukaddimetân fî Ulumi'l-Kur'ân -Mukaddimetu'l-Mebâni ve Mukaddimetu İbn Atiye-*, Matbea'tu's-Sünnenti'l-Muhammediyye, Kahire 1954.
Kâtip Çelebi, Hacı Halife, Mustafa b. Abdullah er-Rûmî, *Keşfü'z-Zunûn ani'l-Kütübi'l-Esâmi ve'l-Fünûn*, Daru'l-Fikr, yy. 1982.
Meclisî, Muhammed, *Bihâru'l-Envâr fî Ahbâr-i Eimmeti'l-Ethâr*, Müessesetü'l-Vefâ, Beyrut 1983.
Sadr, Seyyid Hasan *Te'sisu's-Şî'a li ulumi'l-İslam*, Şirketü'n-Neşr ve't-Tıbbâ'a'l-İrakiyyeti'l-Mahdûde, Tasvîru Menşûrâti'l-Alemî, Tahran ty.
Suyutî, Celâleddin, *el-İtkân fî Ulumi'l-Kur'ân*, el-Matbaatü'l-Hicaziyyeti'l-Mısrıyye, Kahire H.1368.
Tûsî, Ebu Cafer Muhammed b. Hasan, *el-Fihrist*, Menşûrâti'l-Mektebeti'l-Radaviyye, Necef ty.
Zerkeşî, Muhammed b. Abdillâh Bedreddîn, *el-Burhân fî Ulumi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebû'l Fadl İbrahim, Daru İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, Kahire H.1376.